

Kapitel 5

Deltagerobservation

I dette kapitel vil jeg introducere en antropologisk tilgang til arbejdet med rådgivning i skoleverdenen. En af de centrale metoder i antropologien er bl.a. begrebet "deltager-observation". Dette begreb er en oxymoron, fordi det i sig har to modsatrettede begreber. At kunne deltage, samtidig med at man observerer, er kun muligt i en tradition og forståelse, hvor vi med åbne øjne erkender, at det objekt vi observerer, alligevel aldrig kan være upåvirket af os som observatører. Samtidig vil det ofte være mindre forstyrrende for de voksne så vel som for eleverne, at du som observatør er aktiv og ikke sidder passivt i et hjørne og tager notater.

I deltager-observationen går antropologen ikke bare tæt på dem, de observerer. De afprøver de etnografiske informationer, som de bl.a. har fået gennem deres informanter i den givne gruppe.

Da jeg i sin tid læste antropologi, blev jeg introduceret til den amerikanske antropolog James Spradley, og han har siden betydet utrolig meget for min forståelse af, hvordan jeg arbejder med undersøgelser af mennesker, som rådgiver i skoleverdenen. Jeg ved ikke, om det er, fordi det var den første praktiker, jeg blev introduceret for på studiet, om det var, fordi hans bøger er så pædagogiske og letforståelige, eller om det skyldes hans ydmyghed og respekt overfor de mennesker, han brugte som informanter. I hvert fald har jeg i hele mit arbejdsliv som rådgiver lænet mig op ad hans måde at tænke undersøgelser på.

Noget af det, som kendetegner Spradleys tilgang til sine informanter (antropologiens udtryk for dem, de undersøger), er, at han tilstræber at forstå dem på deres egne præmisser. Det er især tydeligt i bogen "The Ethnographic Interview", hvor han viser, hvordan han hele tiden bruger informantens ord og begreber og går tilbage til informanten og får be- eller afkræftet sine hypoteser om sammenhænge. Det er helt udelukket, at han kunne finde på at beskrive andre mennesker, uden at de først har bekræftet, at det, han har set, er korrekt forstået.

Det er en tilgang, som jeg også har søgt at praktisere, selvom det ikke altid har været let i en skoleverden. Min erfaring er, at konklusionerne på vurderinger af børn, hvad enten de er skrevet af lærere, pædagoger eller psykologer, er sjældent til diskussion med de mennesker, som de omhandler. Forældrene får oftest højest lov til at komme med deres egne kommentar til udtalelsen. Det har jeg det rigtig svært med og derfor tilstræber jeg altid, at både elev, forældre og jeg selv kan leve med det, jeg konkluderer.

I en nyere antropologisk forståelse vil det også være helt utænkeligt, at antropologen skriver noget om de folk, hun studerer, uden de har mulighed for at påvirke den beskrivelse (monografi), som antropologen laver af dem.

I det følgende vil jeg beskrive en metode, som jeg selv bruger i undersøgelsen af børn. Deltagerobservation er en måde at undersøge på, hvor du som undersøger går helt tæt på den

sammenhæng, som du skal undersøge. Det handler om at forstå kulturen og dens aktører på deres egne præmisser og med kulturens egen logik, således at det ikke kun handler om, hvad du ser, men også hvordan det opleves at deltage for dig så vel som for dem du observerer.

Go native:

På mange måder minder det om "under-cover"-journalistikken, hvor journalisten forklæder sig som enten tyrkisk gæstearbejder i Tyskland (Günter Wallraff) eller som flygtning op gennem Europa (Kristian Husted). Forskellen er blot, at antropologen ikke skjuler sin identitet som undersøger og spiller med åbne kort.

En af de farer, som kan ligge i denne tilgang, er, at antropologen i sit feltarbejde (det antropologiske begreb for undersøgelse) kommer til at identificere sig for meget med dem, hun undersøger. Mange af de antropologer, jeg har mødt, er på et eller andet niveau altid blevet ramt en lille smule af fænomenet "go native" og identificerer sig med de folk, de har været en del af. Det er nok en af de erhvervsskader, der er i at bruge så meget tid sammen med de mennesker, man undersøger.

I skoleverdenen er der ikke mange, som kommer til at "go native". Der er ikke mange lærere eller pædagoger, som begynder at se sig selv som en del af elevgruppen. Ligeledes ser psykologer og andre faggrupper, som har deres gang på skolerne, også sjældent sig selv som en del af skolens personalegruppe.

Alligevel er det på mange måder en nødvendig del af det at kunne lave deltagerobservation, for én af pointerne er netop, at du, som undersøger, kan identificere sig med de mennesker, du observerer. Om ikke andet, så for en tid.

Hvad vil det sige at observere?

Observationer forstås på forskellig måde, alt efter hvilken faggruppe man tilhører. I en positivistisk forståelse af observationer er observatøren helst usynlig for dem, der observeres. Forståelsen er, at man iagttager et objekt, uden at påvirke det system, man observerer. Enhver interaktion med objektet, der iagttages, er at betragte som en fejlkilde. Den rene observation er derfor en observation, hvor observatøren ikke på nogen måde er forudindtaget ift. det, hun ser, og objektet ikke ved, at de bliver observeret.

I gamle dage var mange skoler netop indrettet med denne mulighed. På min gamle skole i Herlev var alle klasseværelserne udstyret med et lille vindue øverst i døren, så inspektøren kunne overvåge undervisningen i klasselokalerne, uden at hverken lærer eller elever vidste, at de blev observeret.

Når jeg læser observationsnotater fra psykologer, fysioterapeuter, tale/høre-konsulenter, lærere og pædagoger, så beskriver de ofte, hvordan de har interageret med eleven eller klassen, hvis de ikke bare har stået passivt i en neutral position. Der er på ingen måde noget galt i denne måde at

observere på. Tilgangen til observationer er blot en anden, når der er tale om deltagerobservation. Udgangspunktet i den klassiske observationsform er, som jeg ser det, at den optimale observation er ren for interaktion, idet det giver det mest retvisende billede af situationen, som observeres.

Forestillingen om at være en flue på væggen, som rent faktisk ser det som sker, bygger på en forståelse af, at noget kan ske i sin rene form. At fænomener kan ses som "ding an sich". Da antropologer oftest tænker alle mellem menneskelige fænomener som kulturskabte, giver det ikke så meget mening at forestille sig, at fænomener kan eksistere udenfor en kulturel forståelsesramme. Når antropologer fx ser kvinder i Mellemøsten iklæde sig niqap, så forsøger de at forstå, hvordan fænomenet forstås af de kvinder, der tildækker sig (eller bliver tildækket), hvor vi blot ser kvindeundertrykkelse. Det kan godt være, at det også er kvindeundertrykkelse, men det er også mere end det. Da jeg som ung antropologstuderende lavede feltarbejde blandt indvandrere på Nørrebro, begyndte mange af pigerne samtidig at gå med tørklæde. Jeg fandt i mit feltarbejde ud af, at tørklædet blev brugt strategisk af pigerne. De så tørklædet som deres fribillet ud i samfundet og væk fra familien, fordi forældrene gav dem meget længere snor og viste dem større tillid, hvis de havde tørklæde på. Når jeg var hjemme i familierne, oplevede jeg også, hvordan pigernes status i familien steg, når de havde tørklæde på. En af mine informanter fortalte mig, hvordan hendes brødre var holdt op med at overvåge hende i skolen og lokalområdet, nu hvor hun gik med tørklæde, hvilket hun benyttede sig af på en måde, som forældrene ikke skulle vide noget om.

Jeg medtager dette eksempel, fordi det netop viser min forståelse af en antropologisk tilgang til forståelse af fænomener. De er ikke bare fænomener, som kan forstås ud fra en universel målestok, men skal forstås i den kulturelle sammenhæng, det eksisterer i.

Hvis jeg blot havde observeret det dengang nye fænomen "tørklædepiger", ville jeg netop have set det samme som hovedparten af min kultur så, nemlig en islamisering af det offentlige rum og undertrykkelse af pigerne gennem påklædningen.

En observation er i den antropologiske forståelse ikke mulig at foretage, uden at vi på en eller anden måde forstår, hvad aktørerne har af intentioner bag deres handlinger.

Dilemmaet opstår, når man som antropolog får informationer, som ikke alle i kulturen deler opfattelse af. Jeg fortalte fx ikke min informants far eller brødre, hvad hun gik og lavede med sit tørklæde på. På samme måde og i større skala har nogle antropologer fuldstændig eroderet de gamles magt i nogle samfund, fordi antropologerne har delt deres viden, om de gamles måde at styre en stamme på, med alle i stammen.

Når observationer ikke kan stå alene, uden at blive afstemt med dem som bliver observeret, og når målet med observationerne er at forstå den betydning, som de observerede selv tillægger deres handlinger, giver det ikke længere mening blot at observere sociale fænomener. Fluen på væggen er i den sammenhæng ikke en mulig position, med mindre man verificerer sine observationer med dem man observerer.

Verificeringen af det sete er altid bydende nødvendigt, så vi ikke kommer til at tolke på noget, vi reelt har misforstået eller fejlopfattet.

Deltagerobservation:

Deltagerobservation er oprindeligt en metode, som har været brugt i antropologien til at undersøge andre kulturers måder at leve på. Gennem deltagelse i ritualer så vel som hverdagsaktiviteter kan man som antropolog få en helt unik forståelse for den logik, de fremmede kulturer har i deres liv.

Der kan være flere lag i deltagerobservationen, hvor man som antropolog først passivt observerer og/eller taler med informanter om, hvad der sker. Når man så har observeret og talt med folk fra den gruppe, man ønsker at undersøge, så afprøver man på forskellig vis adfærden sammen med de mennesker, man vil undersøge, for at blive klogere på gyldighedsområdet af det man har set.

Spradley opdeler en observation i tre sfærer, som skal være i fokus i forskellig grad, alt efter hvad og hvor du observerer:

- Aktører - hvem udfører aktiviteten på stedet?
- Aktivitet - Hvad laver aktørerne på stedet?
- Sted - hvor udfører aktørerne aktiviteten?

Sfærer:

De tre sfærer er forbundet og skal ses samlet, men det er alligevel tre forskellige perspektiver på observationen. Det er vigtigt både at gøre sig dem klart fra starten og forholde sig til dem i en efterfølgende beskrivelse.

I en deltagerobservation er det forskelligt fra situation til situation, hvor meget du kan afgrænse og vægte de tre forskellige sfærer.

I skolegården er aktørerne og aktiviteterne vanskeligere at afgrænse end i klasselokalet, og stedet kan være svært at afgrænse, hvis klassen fx skal lave gruppearbejde rundt på skolen.

De tre sfærer har også tilgrænsende sfærer, som kan være forbundet med de sfærer, der observeres, men de er i observationen alligevel udenfor eller i periferien af det, der observeres.

Aktører:

Aktørerne er i skolen ofte afgrænset til at være en elevgruppe eller en klasse med en lærer eller pædagog. I hjemmet er det oftest familien, som er aktørerne. De tilgrænsende aktører i skolesammenhæng kan være alt fra kammeraterne, som går forbi på gangen, eller støttelæreren som kommer og henter elever til læsetræning. På legepladsen kan det være parallelklassens drenge, som spiller bold lige ved siden af de sjippende piger, som du observerer, eller de store elever som går igennem gården og siger noget til nogen af de drenge, du observerer. I hjemmet kan det være overboen, som spiller høj musik, eller som klager over familien. Perifere aktører behøver ikke at være direkte til stede, men kan alligevel spille en rolle for observationen, hvis de fx flere gange bliver nævnt, eller det er nogen, som er ventede, men ikke kommer.

Aktivitet:

Aktiviteten kan være danskundervisningen, en legeaktivitet i skolegården eller samtale omkring spisebordet i hjemmet. Tilgrænsende aktiviteter kan være det, som skal ske umiddelbart efter eller som har fundet sted inden aktiviteten. Det kan også være aktiviteter, som aktørerne ved finder sted et andet sted. Konkret kunne det være, at du observerede en klasse, hvor nogle af eleverne bliver taget ud, fordi de skal øve Lucia, eller en kammerat som skal til tandlæge.

Sted:

Stedet er i skolen ofte klasselokalet, skolegården eller fritidsordningen. Her er de tilgrænsende steder fx gangarealerne, kontoret, vejen udenfor skolen, nabolokalet men også de "usynlige" og hemmelige steder, som sjældent kendes af de voksne på skolen. I hjemmet er stedet oftest køkken eller stue, mens de tilgrænsende steder kan være gaden udenfor vinduet, haven eller børnenes værelse.

Grunden til, at det er interessant at forholde sig eksplicit til også de tilgrænsende sfærer, er, at de har det med at påvirke det, der sker i de sfærer, der observeres, og hvis de ikke tages med i forståelsen af observationen, kan vigtige informationer gå tabt. Det kan også være, at de slet ikke har nogen betydning, men det ved kun informanterne, og hvis det, der sker i de tilgrænsende sfærer ikke registreres, vil det ikke være muligt at spørge informanterne efterfølgende.

Et eksempel:

En klasse skal gennemgå et nyt emne i dansk. Klassen indleder undervisningen med en lille prøve, så de efterfølgende kan se, hvad de har lært. Én af eleverne er ude af klassen sammen med sin matematiklærer, fordi hun ikke var der, da de havde nationale test. Da hun kommer tilbage, er klassen i gang med undervisningen, men fordi hun ikke var med til den lille prøve, får hun den, mens de andre er i gang med at løse opgaverne. Dels stiller hun en masse spørgsmål angående prøven, som de andre elever har været igennem og fået svar på, og dels er nogle af kammeraterne irriterede over, at hun nu måske har hørt "noget" og derfor kan svare bedre på spørgsmålene, end de kunne (ikke alle havde forstået, at det ikke var en test).

Den tilgrænsende aktivitet (National test) påvirker den observerede undervisning på to måder: dels fordi hun stiller spørgsmål, og dels fordi nogle af hendes kammerater synes det er snyd.

Graden af afgrænsning ift. hvad der observeres kan nogle gange være vanskelig, men det er en god idé at gøre sig overvejelser over den, inden man går i gang med at observere.

Deltagelsespositioner:

Graden af mulighed for deltagelse kan også variere. Eller rettere er der forskellige positioner, som du kan deltage ud fra.

I de fleste situationer, hvor jeg er ude og observere i en klasse, skifter jeg mellem forskellige roller.

Det kan i enkelte situationer være vigtigt, at du på forhånd definerer, hvilken rolle du vælger at indtage og observere ud fra, men ofte er det mindre betydningsfuldt at holde styr på under selve situationen. Omvendt er det vigtigt at overveje, hvilken rolle du observerer ud fra, specielt når du skal formidle det til andre. Fx kan det være vigtigt at fortælle, at du oplevede lærerens instruktion, da du sad nede på bagerste række. Det er således som elev og ikke som hjælpelærer eller pædagog, du har observeret.

Deltagelsespositioner i skolen:

Lærer-rollen:

Denne position kræver en del forberedelse, fordi du ikke bare kan gå ind i en klasse og være lærer. Måske vikar, men det er en noget anden position end den faste lærer i fx historie. Selvom klassen har om et emne, som du tænker, at du er velbevandret i, så er der meget andet på spil i lærerpositionen. Når jeg har lavet deltagerobservation ud fra lærer-positionen, så har jeg forberedt undervisningen sammen med klassens faste lærer og vi har sammen nøjagtigt aftalt, hvad jeg skal gøre, og hvem der siger hvad. Det har jeg selvfølgelig gjort, fordi jeg ikke bare kan træde ind bag kateteret og være lærer, men den vigtigste grund er, at forberedelsen til undervisningen er en væsentlig del af lærerrollen. Denne forberedelse viser også vigtigheden af at tage de tilgrænsende sfærer med i betragtning. Hvordan forbereder man sig? Hvilke overvejelser er vigtige at gøre sig? Hvem er med til forberedelsen? Hvad lægger lærerne vægt på i forberedelsen? Og hvor lang tid tager det at forberede undervisning?

Hjælpelærer-rollen:

Denne rolle kræver, at du afklarer med hovedunderviseren, hvad emnet er, og hvordan du kan støtte en bestemt elev eller elevgruppe. Denne position kræver måske ikke altid, at du deltager i forberedelsen af undervisningen, men det er nødvendigt, at du som minimum har afstemt forventningerne til din rolle med læreren, der leder undervisningen. Et fif til denne position er, at være med i undervisningen fra starten, så du hører introduktionen sammen med eleverne. Langt de fleste elever har blot brug for at få repeteret, hvad opgaven går ud på.

Pædagog:

Rollen som pædagog har skiftet en del, efter folkeskolereformen. I nogle sammenhænge er der forventninger til at pædagogen, leder undervisningen og i andre skal de initiere aktiviteter, som kan skabe deltagelsesmuligheder for enkelte eller flere børn.

I skolesammenhæng er positionen som pædagog interessant at observere ud fra, når der er tale om elevers sociale interaktion med andre elever, fordi det i hvert tilfælde i de mindre klasser er pædagogerne, som både oplever børnene i undervisning og fritid.

Gårdvagt:

Dette er den letteste position at observere ud fra af to grunde:

1. Eleverne vant til, at gårdvagter skiftes ud
2. Der er sjældent nogle elever, som har styr på, hvem der er gårdvagt hvor og hvornår.

Positionen kan også være rimelig passiv og giver mulighed for at være meget lidt deltagende og i højere grad observerende. Alligevel er det en deltagende rolle, du indtager, når du er gårdvagt, fordi det rent faktisk er en legitim deltagende position i skolegården. En del af rollen indebærer også, at du fx går ind og løser konflikter eller taler med de børn, som henvender sig til dig på legepladsen. Også de opgaver er ret åbne for fortolkning, da der sjældent er givet en manual for, hvordan man er gårdvagt. Men gennem de henvendelser, som børnene kommer med, og det du ser de andre gårdvagter gør, får du et deltagende indblik i, hvad der sker på legepladsen. Du får bl.a. indblik i, hvor svært det er at overskue alle kroge af en skolegård.

Generelt om observatør-positionen som voksen:

Uanset hvilken af de ovenstående positioner du observerer ud fra, så er det bydende nødvendigt, at du optræder som en autentisk voksen. Det betyder, at du er nødt til at risikere at få "beskidte hænder", både bogstaveligt og i overført betydning. Det kan være overskridende, specielt for psykologer og andre, som ikke har så meget pædagogisk praksis med sig fra deres uddannelse, at skulle håndtere konflikter i skolegården, hjælpe et barn med ikke at få papmachéprojektet over alt på tøjet eller føle sig dum, fordi man ikke kan hjælpe en elev i 7. klasse med matematikken. Det kræver både overvindelse og praktisk tøj, men hvis du er åben omkring din usikkerhed, så er der ingen der ser skævt til dig, uanset hvor meget du oplever at kvaje dig. ALLE voksne omkring børn har stået i den situation og ved hvor svært det er og børnene mister heller ikke respekten for dig, fordi du en enkelt gang mister besindelsen eller viser, at du har mistet overblikket, blot ud er ærlig omkring det og ikke forsøger at lade som om det ikke skete.

Elev:

Det er ikke altid muligt at deltage i aktiviteter som elev i skolen. Det er i hvert fald ikke muligt at gøre, uden at det bliver bemærket. Alligevel er det muligt at indhente informationer om, hvordan det opleves at være elev, ved at sætte sig på en tom plads i lokalet og følge lærerens gennemgang. Ligeledes kan det være interessant at prøve at løse nogle af de opgaver, som eleverne bliver stillet. Selvom du som voksen har andre forudsætninger for at forstå, hvad en opgave går ud på, så er der mange informationer at hente ift. forståelsen af elevens virkelighed, når du skal dechifrere en opgave på et dårligt kopieret opgaveark eller prøve at se, hvad der står på tavlen, når lyset skinner i øjnene.

I frikvartererne og fritidsaktiviteterne kan det godt lade sig gøre at deltage på elevernes præmisser, specielt hvis du er ydmyg overfor opgaven. Det vil sige, at du prøver at gå ind i aktiviteten uden at bringe alle dine voksenerfaringer, forforståelser og viden for meget i spil.

Når børnene taler om, at de nok hellere må hente eller spørge en voksen, mens du står og leger med dem, så ved du, at de har glemt, hvem du er.

Adgang til viden inden deltagelsen:

I en antropologisk sammenhæng vil det være vigtigt at gøre sig klart, hvor deltagerne får deres viden og forståelser fra. Hvor er kilderne til de informationer, som aktørerne handler ud fra? Der er både officielle og uofficielle kilder til information. I en skoleverden er de officielle kilder skemaer, undervisningsplaner, beskeder på skole-intra, div. nyhedsbreve og opslag på fysiske og elektroniske opslagstavler. Der er også mere perifere officielle kilder, som lærebøger, Undervisningsministeriets hjemmeside, fagblade, tv-programmer, aviser og div. kurser, som personalet deltager i.

De uofficielle kilder er typisk de samtaler, som foregår i personalerummene eller bag hækken, hvor rygerne opholder sig. Børn har andre kilder til information, som søskende og kammerater i andre klasser, kammerater de er sammen med til fritidsaktiviteter og beskeder på de sociale medier. Forældrene har deres egne erfaringer med at gå i skole, mødregrupper, forskellige forældregrupper, forældrerepræsentanter i klassen og de sociale medier.

Det er umuligt at orientere sig i alle disse kilder inden en deltagerobservation, og nogle af kilderne er slet ikke tilgængelige. Udkommet af en deltagerobservation i fx en klasse skal heller ikke udmunde i en monografi (en antropologisk formidling af en gruppe), men skal bruges til at se nye forbindelser og hjælpe med at overskride eventuelle fastlåste forståelser. Til gengæld er det vigtigt at kende disse kilder og vide, at ikke alle har lige adgang til informationer. En del af den antropologiske tilgang handler imidlertid også om at være konstant nysgerrig ift. kilderne til informationer og spørge informanterne om, hvor de får deres viden og forforståelser fra.

Mit første hjemmebesøg blev faktisk initieret af en informationskilde, som jeg havde overset. Det var umuligt at få en far til at deltage i møder på skolen. Det viste sig, at han selv havde gået på skolen og havde så mange dårlige erfaringer med skolen fra sin egen skoletid, at han ikke satte sine ben på det sted mere, også selvom det var mange år siden. Hans hovedkilde til information om skolen var hverken hans datter eller de beskeder, som skolen sendte hjem, for han kunne ikke læse. Det var til gengæld hans egne kollegers erfaringer med skolen, som lå mere end tyve år tilbage.

På samme måde skal vi ikke undervurdere, hvordan erfaringsudveksling i fx mødregrupper eller hos fx det personale, som går ud og ryger sammen, kan påvirke det, der sker i den sammenhæng, vi deltager og observerer i. Det er derfor altid vigtigt at være nysgerrig og opmærksom på, hvor informanter så vel som aktører får deres viden og informationer fra.

Den etiske fordring i observationen:

Hvis jeg skal komme med et bud på, hvad der for mig er det interessante i en antropologisk tilgang til psykologarbejdet, så vil det være at forsøge at forstå en kultur på kulturens egne præmisser. Det er langt fra udtømmende for forståelsen af, hvad antropologi er, men det er den del af antropologien, som jeg synes er interessant i mit psykologarbejde. Hvis jeg skal rådgive og intervenere i en familie, klasse eller anden gruppe, så er det helt centralt at forstå gruppen, klassen eller familien på den måde, som de forstår sig selv.

I den postmodernistiske tradition i antropologien går en del antropologer videre og ser det som deres pligt at delagtiggøre gruppens medlemmer i, hvordan de (antropologerne) ser deres verden, ved at oversætte monografien til gruppens sprog. Det er ikke altid, at dette er faldet i god jord, fordi det at kende og forstå logikken i en gruppe giver en enorm magt.

Præcis den del af antropologien, som ser sig selv som havende en etisk forpligtelse til at være emanciperende gennem transparens, er interessant for min måde at være psykolog på. Som psykolog skal vi ikke bare gå tæt på og observere. Vi har også en forpligtelse til at skabe en positiv forandring, hvordan det så end bliver forstået og defineret.

Og netop derfor er det ikke tilstrækkeligt at gå tæt på. Det er end ikke tilstrækkeligt at forstå familien eller gruppen på deres egne præmisser. Vi er også nødt til at formidle den viden, vi har fået om dem, tilbage til dem selv. Dels fordi de har krav på at forstå, hvordan vi forstår dem, og dels fordi det giver dem en mulighed for at forholde sig til og eventuelt påvirke deres egen kultur.

Deltagerobservation i hjemmet:

Når jeg skal tale med børn og forældre, så tilbyder jeg altid at komme hjem til dem og tale med dem på deres hjemmebane. De får også tilbuddet at komme på mit kontor, men langt de fleste

familier takker ja til, at jeg kommer hjem til dem. Denne service er ikke bare et tilbud for at gøre det lettere for familien at komme til møde. Det er også en helt unik arena til at tale om de dynamikker, der er i hjemmet. Specielt fordi det er muligt at tage udgangspunkt i deltagelsen, der finder sted her og nu, og i de observationer du gør dig i hjemmet. Jeg forsøger at være så transparent som muligt i denne proces og fortæller, hvad jeg ser og spørger ind til, hvordan det skal forstås.

Som det første starter jeg altid med at lægge mærke til, om familien har sko på indenfor eller ej. Oftest får jeg at vide, at jeg endelig skal beholde skoene på, men det gør jeg kun, hvis jeg kan se, at resten af familien har fodtøj på.

Når jeg så kommer ind i stuen eller køkkenet, så spørger jeg altid til pladserne. Er der faste pladser? Sidder familien, som de plejer? Jeg spørger også ind til, hvordan familien ellers er sammen i hjemmet, og hvor de plejer at sidde. Det er ikke altid, det er relevant ift. det, som vi skal tale om, men det er vigtig information for mig, ift. hvordan jeg skal forstå familiens adfærd sammen. Hvis vi sidder på en helt anden måde, end familien plejer, så bliver jeg nysgerrig over, hvorfor de har valgt denne anderledes opsætning.

Jeg spørger som regel også altid til, hvem der er en del af familien, ligesom jeg spørger, hvad de plejer at lave sammen. Når jeg spørger om aktiviteter, så benytter jeg mig af, at jeg kan se, hvad familien omgiver sig med. Hvad ligger der fremme? Hvilke bøger står der på hylderne? Hvad kører der på fjernsynet i baggrunden (meget forstyrrende for mig!)? Hvad er der på billederne i hjemmet? Jeg forsøger, så vidt muligt at sætte ord på alt hvad jeg ser, og spørge undrende ind til hvordan det skal forstås. Hvis det giver mening, ift. det vi snakker om, så plejer jeg også at bede om at se barnets/børnenes værelser. Det er også her vigtigt for mig ikke bare at observere, men hele tiden spørge familien om betydningen og forståelsen af det jeg ser. Ikke sjældent giver det anledning til, at familien selv kommer til at undre sig over, hvorfor de har indrettet sig, som de har, enten fysisk eller mere strukturelt.

På et sådant møde, som tager ca. halvanden time, er der som regel en dagsorden, som langt fra handler om, hvordan de sidder, eller hvad de har hængende på væggene. Alligevel betyder denne måde at holde møde på, at det bliver meget lettere at tale om de ting, som reelt er på dagsordenen, uanset hvor vanskelige de er. I kraft af, at jeg er i deres hjem, er det meget lettere at være kvalificeret nysgerrig på deres måde at være sammen på, og forstå sig selv og i sidste ende at arbejde med problemet på, uanset hvad det er.

Det er for eksempel meget lettere at spørge, "Hvor laver I lektier" når du er i hjemmet. Og det er ikke mindst meget lettere at forstå og tale om svaret, når vi sidder hjemme i stuen.

Eksempel:

En pige fortalte, hvor svært det var at koncentrere sig om lektierne derhjemme. Vi havde holdt flere møder på skolen, hvor vi havde talt om dette, og forældrene fortalte, hvordan pigen sad ved spisebordet og arbejdede, mens moderen lavede mad i køkkenet umiddelbart ved siden af. Da vi blev inviteret hjem til familien og igen spurgte til, hvor pigen lavede lektier, opdagede vi alle, inklusive forældrene, at pigen, for at kunne tale med moderen i køkkenet, var nødt til at sidde på den plads, som havde udsigt til familiens kæmpe-tv i stuen, hvor hendes bror altid sad og spillede. Ved blot at tænde for fjernsynet gik det op for alle, hvor svært det var at koncentrere sig, når man sad på pigens plads.

Hvad er ulempen ved deltagerobservation?

Noget af det, som jeg hører som argument for ikke at deltage i observationen, er, at det er svært at tage notater under vejs, og at indblanding kan ødelægge observationen.

Med hensyn til notaterne så er det korrekt, at det ikke er muligt at tage notater på samme måde som ved en mere passiv observation. Det betyder, at det er nødvendigt at afsætte tid til eventuelle notater efter observationen.

Generelt er mit udgangspunkt her, at al observation er deltagerobservation, men at graden af deltagelse eller deltagelsesmulighederne er varierende. Selv det at være passiv observatør er en deltagelse, med mindre det kan ske gennem en rude, så dem, du observerer, ikke lægger mærke til dig.

Det kan godt lade sig gøre, hvis du fx observerer en børnegruppe på en legeplads fra et vindue i et mørkt lokale, men det er i mine øjne en meget problematisk position at indtage med en stor etisk slagside og jeg kan derfor ikke anbefale denne tilgang.

Videoobservationer:

Der er mange fordele ved at arbejde med video, men desværre også mange ulemper. Fordelene er, at det er muligt at se observationerne flere gange. I en antropologisk forståelse vil det også være oplagt at se optagelserne sammen med dem, man har observeret, så det bliver muligt at høre deres tanker og intentioner bag deres handlinger.

Samtidig ser et kamera ofte mere, end man som observatør kan nå at observere, specielt hvis man selv deltager i aktiviteterne, som observeres. Optagelserne er også med til at give en forståelse af længere hændelsesforløb, hvor vi som mennesker oftest kun har øje for det, som vi fokuserer på. Det kan fx være opstarten til en konflikt, hvor vi kun ser en dreng slå sin kammerat, men ikke har set hele optrinnet, hvor han der bliver slået, har siddet diskret og prikket til "voldsmanden" med sin blyant under bordet.

Ulempen ved video er, at kun de færreste kameraer har vidvinkel, som kan filme en større sammenhæng. Fiskeøje-objektiver, som kan favne en hel klasse, er voldsomt dyre, og det er ofte kun professionelle kameraer, der har mulighed for at påmontere et sådan.

Et normal-objektiv kan kun filme en lille del af klassen, så med mindre man benytter sig af flere kameraer, så vil det være umuligt at opfange alt, hvad der sker i lokalet på én gang. Et alternativ til traditionelle kamera og telefoner er Go-Pro-kamera, som har en stor vidvinkel, er små og let kan monteres flere steder.

Dertil kommer, at bearbejdningsprocessen af optagelserne er meget tidskrævende, specielt hvis de skal ses af flere over flere gange.

Hvis du skal optage børn, skal du have tilladelse fra deres forældre, og denne tilladelse skal gives af alle, som potentielt kan komme med på optagelsen. Generelle tilladelser til optagelse af elever gælder ikke ifm. optagelser, som skal bruges i undersøgelsessammenhæng eller bliver vist for personer, som ikke er ansat på skolen.

Sidst men ikke mindst så kræver persondataforordningen, at alle optagelser skal gemmes sikkert, når de er taget i undersøgelsessammenhæng. Det betyder, at det ikke er muligt at optage på en iPad eller telefon, og at det heller ikke er muligt at sende eller bearbejde optagelserne på måder, som ikke er sikre.

Hvordan forbereder man en deltagerobservation?

Når jeg skal observere, siger jeg altid, at jeg kommer på besøg i klassen. Når eleverne spørger, hvorfor jeg kommer på besøg, så siger jeg, at det er for at se hvordan de lærer og arbejder i deres klasse. Det samme, hvis jeg skal observere i et frikvarter. Det er således aldrig en enkelt elev, som jeg observerer, men altid den sammenhæng hvor eleven indgår. Det kan lyde som en ligegyldig detalje, men for mig gør det en kæmpe forskel, fordi det netop giver mig friheden til at bevæge mig rundt i klassen, tale med forskellige og indtage forskellige positioner.

Nogle lærere kan en sjælden gang godt finde på at sige, at jeg ikke skal observere dem, når jeg kommer på besøg i klassen. Til det svarer jeg, at jeg jo ser, hvad der sker i klassen og at de så vel jeg jeg er en del af det, der foregår i klassen, ligesom eleverne. Hvis de stadig er usikre på, hvad jeg kan finde på at se efter, så er det nødvendigt at tale mere grundigt om deres usikkerhed, inden jeg kommer på besøg.

Det er meget vigtigt, at få det afklaret inden observationen finder sted, da det ellers efterfølgende kan vanskeliggøre tilbagemeldingen. Omvendt giver denne udmelding også en mulighed for at tale med læreren om, hvad det er, de gør i rummet, som de er så utrygge ved, at jeg skal se. Som regel handler det om, at de ikke føler, at de har styr på klassen og det giver anledning til at vi kan tale om at være sammen om at få "styr på klassen".

Jeg skriver specifikt lærere, fordi jeg til dato aldrig har oplevet pædagoger sige, at jeg ikke også måtte observere dem. Det er min erfaring, at pædagoger har en anden tradition for at evaluere deres egen interaktion med børnene.

Inden observationen undersøger jeg, hvad det er, klassen arbejder med. Nogle gange ved jeg kun, at de skal have dansk, mens jeg andre gange ved, at de skal arbejde med fx krisen i Mellemøsten i historie. Et minimum af viden, om hvad der skal ske i timen, er altid at foretrække, fordi det giver mulighed for mentalt at forberede observationen eller besøget. Det er sjældent, at jeg ikke kan få noget ud af en observation, men der er selvfølgelig nogle sammenhænge, som er mere interessant at lave deltagerobservationer i end andre. Fx er det begrænset, hvad man kan observere, hvis klassen fx skal se film.

Inden jeg kommer på besøg spørger jeg de voksne, om der er noget, de gerne vil have at jeg lægger mærke til. Hvis jeg får at vide, at jeg bare skal se på en elev, så fortæller jeg, at jeg har tænkt mig at tale med ham og de andre i klassen om opgaverne, når de skal arbejde i klassen. I den forbindelse vil jeg gerne vide, om jeg skal forvente noget særligt af elevens så vel som klassens adfærd.

Nogle lærere kan godt bede mig om at forholde mig i ro i deres undervisning og bare observere. Det tager jeg altid som en invitation til at tale med dem om, hvad de forventer, at jeg skal få ud af det. Jeg fortæller også, at jeg får mest ud af at få lov at være en del af undervisningen og helst vil interagere med eleverne, når jeg er i klassen. Jeg får så godt som altid lov til at deltage, når jeg skal observere, og jeg lover at gøre det så lidt forstyrrende, som jeg overhovedet kan.

De fleste lærere og pædagoger kan meget præcist formulere, hvad det er, de ønsker, at jeg skal lægge mærke til, og den information bruger jeg i min deltagelse i undervisningen. Inden observationen fortæller jeg også, at jeg vil prøve at finde ud af, hvordan eleven oplever situationen, og at mit ærinde i klassen er at være nysgerrig efter at se, hvordan det eventuelt kan forstås på en anden måde.

Inden observationen aftaler jeg med læreren, hvad jeg vil sige til klassen, når jeg kommer, så de ved, at de ikke skal spekulere over, hvad de selv skal sige, inden jeg kommer. Min standardformulering er, *at jeg er psykolog og kommer på besøg i klasserne for at være med i undervisning og hjælpe elever og de voksne med at lære mest muligt.*

Tilbage melding og beskrivelser af deltagerobservationer:

De fleste af mine observationer bliver brugt ifm. rådgivning af personale og eventuelt forældre og elever. Det betyder, at de bliver brugt dynamisk, og ikke på den måde er nødvendige at notere ned i detaljer. Da det netop er min egen interaktion med eleverne og forståelse af situationen, som

skal verificeres med barnet og de voksne, er det vigtigste ikke, *hvad* der præcist skete, men en dialog om *hvordan* det blev forstået.

Oftede deltager jeg i undervisningen umiddelbart før en samtale med lærere, elev og forældre og bruger de fælles oplevelser som afsæt i en samtale om, hvordan lærere, elev og måske forældre opfattede den pågældende situation.

Et eksempel på, hvordan jeg bruger en deltagerobservation i en samtale, kunne være en elev, som af læreren bliver beskrevet som ikke deltagende. Jeg ser, at han er den eneste i klassen, som ikke har sin bog fremme, og går ned til ham og spørger, hvor hans bog er. Han mener, at den ligger i tasken eller måske på hylden eller måske hjemme hos mor eller hos far. Vi kigger sammen i tasken, hvor bogen faktisk er! Jeg går over til nogle andre elever og taler med dem om deres opgaver og får derved indblik i, hvor klassen er fagligt, og hvor meget de andre elever kan uden hjælp. Samtidig får jeg også en chance for at finde ud af, hvad opgaverne går ud på (ikke uvæsentligt, fordi jeg langt fra er verdensmester i alle fag...). Da jeg vender tilbage til eleven, som aldrig er med i timerne, har han ikke åbnet bogen. Jeg spørger, hvad det handler om, og han fortæller mig, at han ikke ved, hvor de er nået til. Derefter spørger jeg ham, hvad han plejer at gøre, når han er i en sådan situation, og han fortæller, at han venter på, at læreren kommer ned og åbner bogen for ham og fortæller ham, hvad han skal gøre. Det er dog ikke altid, at det sker, og han fortæller, at han godt kan sidde en hel time uden at komme i gang, fordi han ikke får at vide, hvad han skal. Jeg taler med ham om strategier, som at se, hvad sidekammeraten laver eller måske række hånden op, hvilket ikke lige var strategier, som han syntes lød alt for interessante. Sidekammeraten, som havde hørt vores samtale, fortalte, at eleven aldrig lavede noget i timerne, hvilket eleven ikke benægtede eller kommenterede.

I den efterfølgende samtale med ham, hans lærere og forældre, brugte jeg den viden, jeg havde fået gennem deltagelse i undervisningen. Med udgangspunkt i observationerne kom vi frem til, at drengen var bange for, at han ikke var god nok ift. sine kammerater, og når han ikke havde bogen fremme eller kunne sidde med en lukket bog, så var der forhåbentlig ingen, som opdagede, at han ikke var så god.

Pointen med dette eksempel er, at intentionen først kom frem, da vi talte om mine observationer, og vi nysgerrigt undersøgte, hvad det handlede om. Det handlede hverken om dovenskab, manglende strategier til at komme i gang eller forældrenes skilsmisse og manglende overblik over, hvor han havde sine ting. Det handlede ønsket om at beskytte sig selv, angst for at vise, hvor lidt han kunne og frygt for at blive vraget af sin gruppe (klassekammeraterne).

Hvis observationerne skal bruges i en vurdering, så plejer jeg kort at beskrive, hvad jeg oplevede, og hvordan situationen blev forstået af eleven, kammeraterne og læreren. I ovenstående eksempel kunne en vurdering lyde:

Jeg så, at drengen som den eneste ikke havde taget sin bog frem, og talte med ham om det. Da vi havde fundet bogen, kom han heller ikke i gang. Efter observationen mødtes jeg med eleven, hans lærere og forældre, og vi talte om episoden. Her fandt vi sammen ud at, at han var så passiv i timerne, fordi han var bange for, at kammeraterne skulle opdage, hvor lidt han egentlig kunne.

Miles lov:

Den amerikanske embedsmand Rufus Miles jr formulerede en lov om perspektiver ift. politiske standpunkter, der lyder: "Where you stand depends on where you sit". Loven går i al sin enkelthed ud på, at dine forståelser og holdninger afhænger af din position. I denne sammenhæng betyder det, at det som børn oplever som uretfærdigt, opdager de som regel (og forhåbentlig) fornuften i som voksne. Når vi i deltagerobservationen eksperimenterer med fysisk at se konteksten fra forskellige perspektiver, så er det et forsøg på at forstå de forskellige aktørers forståelser af situationen eller aktiviteten.

Det er imidlertid kun den, som foretager deltagerobservationen, som får førstehåndsindtrykket af perspektivet. En ret effektiv måde at formidle et andet perspektiv er ved at lade andre få lov at prøve nye positioner. I forskellige sammenhænge har jeg sammen med lærere og pædagoger designet forskellige aktionslæringsforløb, hvor de voksne som en del af læringen skulle indtage en anden rolle, end de plejede. Det har for alle været meget indsigtsgivende, selv at stå i en anden rolle og opleve sin vante kontekst fra et nyt perspektiv.

Jeg har fx arbejdet med at lade en klasses lærer være støttepædagog på elever i en klasse. En lærer omtalte pædagogen som radiator-pædagog, fordi de ikke oplevede at vedkommende deltog aktivt i aktiviteterne i klassen. I den forbindelse legede vi med rollerne, og læreren fik lov at være støttepædagog i en time, hvor jeg "underviste" om et emne, som jeg vidste lidt om. Dette gav læreren en indsigt i, hvor svært det var at følge undervisningen uden at være forberedt på emnet.

Selvom Miles lov handler om, at man ændrer forståelse afhængig af positionen, så vil jeg nu alligevel påstå, at man også husker noget fra den gamle position. Selvom man som barn syntes, det var uretfærdigt, at man skulle tidligt i seng, og selv lægger sine børn tidligt i seng, så betyder det ikke, at man som voksen nødvendigvis har glemt, hvor uretfærdigt man selv syntes, det var dengang.

På samme måde sætter lærerens erfaringer med at være støttepædagog i sin egen klasse også varige spor og giver en udvidet forståelse af, hvilke perspektiver der er på samme aktivitet. Læreren kunne derefter lettere forbinde sig til støttepædagogens udfordringer med både at følge undervisningen og støtte eleven samtidigt.

Afsluttende bemærkninger:

Deltagerobservation handler om både at forstå kontekster og hjælpe dem, som observeres, med at forstå deres eget liv og ageren i konteksten på en ny måde. At deltage og observere på samme

tid kan opleves som en udfordring, hvis opgaven er minutiøst at beskrive et hændelsesforløb, men til gengæld giver deltagelsen en helt unik mulighed for at forstå en situation på en helt ny måde. Deltagelsen kan ses som en genvej til at finde overskridende forståelser og nye forbindelser. Derudover giver deltagelsen også en mulighed for på egen krop at opleve, hvordan aktiviteterne og de fysiske omgivelser kan opfattes og forstås på en ny måde.

Ved først at have gjort sig klart, hvilken aktivitet det drejer sig om, hvor aktiviteten foregår, hvem der observeres, og fra hvilken position der observeres, er det muligt på en helt ny måde at være opmærksom på, hvad det egentlig er, der observeres.

Opsummering:

- Graden af deltagelse kan variere
- Gør dig klart, hvilke aktører, sted og aktivitet du vil observere
- Vær også opmærksom på de tilgrænsende aktører, steder og aktiviteter, der er i spil.
- Gør dig din observatørposition klart.
- Byt roller

Supplerende litteratur:

Martin Pedersen, Jacob Klitmøller og Klaus Nielsen:	Deltagerobservation
James P. Spradley:	Participant observation. The ethnographic Interview
Svend Brinkmann:	Kvalitativ udforskning af hverdagslivet
Louise Klinge:	Relationskompetence
Ane Qvortrup oa.:	Didaktik i udvikling